

Oxford University Press, Amen House, London E.C. 4
GLASGOW NEW YORK TORONTO MELBOURNE WELLINGTON
BOMBAY CALCUTTA MADRAS CAPE TOWN
Geoffrey Cumberlege, Publisher to the University

TITI LVCRETI CARI
DE RERVVM NATVRA

LIBRI SEX

*Edited with
Prolegomena, Critical Apparatus
Translation, and Commentary*

by

CYRIL BAILEY

HON. FELLOW OF BALLIOL COLLEGE

VOLUME I

PROLEGOMENA, TEXT AND
CRITICAL APPARATUS
TRANSLATION

FIRST PUBLISHED 1947

Reprinted photographically in Great Britain
at the University Press, Oxford, 1950
from corrected sheets of the first edition

OXFORD
AT THE CLARENDON PRESS

SIGLA

- O* = Codex Leidensis 30 (Oblongus)
*O*¹ = corrector eiusdem aequalis
*O*² = corrector eiusdem Saxonicus
*O*³ = correctores eiusdem recentiores
Q = Codex Leidensis 94 (Quadratus)
*Q*¹ = corrector eiusdem (saeculi xv)
*Q*² = correctores eiusdem recentiores
G = Schedae Gottorpienses
*G*¹ = corrector earundem
V = Schedae Vindobonenses (I)
U = Schedae Vindobonenses (II)
L = Codex Laurentianus xxxv. 30 (Niccolianus)
L 29, 31, etc. = Codices Laurentiani xxxv. 29, 31, etc.
A = Codex Vaticanus 3276
B = Codex Vaticanus Barberinus lat. 154
Mon. = Codex Monacensis
C = Codex Cantabrigiensis
[P] = consensus codicum *ABCL* l. 31, Poggiani lectionem indicans
Ital. = codices vel editores Itali saeculi xv vel xvi
] = lectio Leidensium in textu conservata.

Codices Leidensis tanquam textus fundamentum statui. In apparatu critico, si quando illi inter se differunt, utriusque lectionem plerumque memoravi. Correctorum emendationes, codicum aliorum lectiones, grammaticorum citationes, editorum coniecturas totiens notavi, quotiens aut ipse in textum recepi aut editores alii probaverunt. Codicum errata minora saepius praetermisi.

LIBER PRIMVS

CAPITVLA

- Ante 44. *TO MAKAPION KAI AΘΘAΠTON*
 „ 62. *LAVS INVENTORIS*
 „ 84. *EXEMPLVM RELIGIONIS*
 „ 107. *FINIS DOLORIS*
 „ 112. *DE ANIMA*
 „ 150. *NIHIL DE NIHILO GIGNI*
 „ 215. *NIHIL AD NIHILVM INTERIRE*
 „ 269. *CORPORA QVAE NON VIDEANTVR*
 „ 277. *DE VENTO*
 „ 298. *DE ODORE CALORE FRIGORE VOCE*
 „ 305. *VESTES VVESCİ ET ARESCI*
 „ 311. *DE ANVLO IN DIGITO ET CETERIS*
 „ 344. *DE INANI*
 „ 370. *DE PISCIBVS IN AQVA*
 „ 418. *CORPVS ET INANE ESSE NATVRAM RERVVM*
 „ 430. *TERTIAM NATVRAM NVLLAM ESSE RERVVM*
 „ 498. *SOLIDVM ESSE*
 „ 551. *CONTRA EIE AΠEIPON THN TOMHN*
 „ 565. *DE MOLLI NATVRA AQVA AERE ET CETERIS*
 „ 635. *CONTRA HERACLITVM*
 „ 705. *NEQVE IGNEM NEQVE AERA NEQVE VMOREM PRINCIPIA ESSE*
 „ 716. *CONTRA EMPEDOCLEN*
 „ 830. *CONTRA ANAXAGORAN*
 „ 951. *TO ΠΑΝ ΑΠΕΙΡΟΝ ΤΟ ΓΑΡ ΠΕΠΕΡΑΣΜΕΝΟΝ ΑΚΡΟΝ ΕΧΕΙ*
 „ 1051. *EIE ΤΟ ΜΕΣΟΝ Η ΦΟΡΑ*

Capitula. Desunt indices in initio libri. In textu titulos habet rubris litteris inscriptos O; spat. relict. om. Q

- 44 *TOMA CARION CAEAPITRATON O* 150 *DE NIHILO [P] DE NIHIL O*
 551 *ISAPIRONTENTOMEN O* 565 *tanquam carminis versum abramento scriptum*
exhibet Q 705 *tanquam versum abramento scriptum exhibent OQ, 'capitulum'*
adiicit in margine O 951 *TOPANAPIRONTΟ GARPEPIRASMENONACROE O*
 1051 *ISTOMESON EPHORA O*

LIBER PRIMVS

AENEADVM genetrix, hominum divumque voluptas,
 alma Venus, caeli subter labentia signa
 quae mare navigerum, quae terras frugiferentis
 concelebras, per te quoniam genus omne animantum
 concipitur visitque exortum lumina solis: 5
 te, dea, te fugiunt venti, te nubila caeli
 adventumque tuum, tibi suavis daedala tellus
 summittit flores, tibi rident aequora ponti
 placatumque nitet diffuso lumine caelum.
 nam simul ac species patefactast verna diei 10
 et reserata viget genitabilis aura favoni,
 aeriae primum volucres te, diva, tuumque
 significant initum percussae corda tua vi.
 inde ferae pecudes persultant pabula laeta [15]
 et rapidos tranant amnis: ita capta lepore 15 [14]
 te sequitur cupide quo quamque inducere pergis.
 denique per maria ac montis fluviosque rapacis
 frondiferasque domos avium camposque virentis
 omnibus incutiens blandum per pectora amorem
 efficis ut cupide generatim saecula propagent. 20
 quae quoniam rerum naturam sola gubernas
 nec sine te quicquam dias in luminis oras
 exoritur neque fit laetum neque amabile quicquam,
 te sociam studeo scribendis versibus esse
 quos ego de rerum natura pangere conor 25
 Memmiadae nostro, quem tu, dea, tempore in omni
 omnibus ornatum voluisti excellere rebus.
 quo magis aeternum da dictis, diva, leporem.
 effice ut interea fera moenera militiai
 per maria ac terras omnis sopita quiescant. 30
 nam tu sola potes tranquilla pace iuvare
 mortalis, quoniam belli fera moenera Mavors
 armipotens regit, in gremium qui saepe tuum se
 reicit aeterno devictus vulnere amoris,
 atque ita suspiciens tereti cervice reposta 35

5 lumina L: lumine OQG

suum ordinem habet L

[P] pergis O¹ [P]: tergis OQG

O¹Q¹: orlatum OQG

Lambinus: fera monera QG: fera munera Q¹: feram onera O

regium OQG qui O¹: que OQ

teriti OQG

13 initum O: initium Q

14 [erae] fere Wakefield

24 studeo Q: studio O

29 militiai O¹Q¹G: militia OQ

34 reicit QG: reficit O

14, 15 hunc ver-

16 quamque] cumque

27 ornatum

32 fera moenera

33 regit [P]:

35 tereti L:

pascit amore avidos inhians in te, dea, visus,
 eque tuo pendet resupini spiritus ore.
 hunc tu, diva, tuo recubantem corpore sancto
 circumfusa super, suavis ex ore loquellas
 funde petens placidam Romanis, incluta, pacem.
 nam neque nos agere hoc patriai tempore iniquo
 possumus aequo animo nec Memmi clara propago
 talibus in rebus communi desse saluti.
 omnis enim per se divum natura necessest
 immortalī aevō summa cum pace fruatur
 semota ab nostris rebus seiunctaque longe.
 nam privata dolore omni, privata periclis,
 ipsa suis pollens opibus, nil indiga nostri,
 nec bene promeritis capitur neque tangitur ira.

40

45

quod superest, vacuas auris (animumque sagacem)
 semotum a curis adhibe veram ad rationem,
 ne mea dona tibi studio disposta fideli,
 intellecta prius quam sint, contempta relinquo.
 nam tibi de summa caeli ratione deumque
 disserere incipiam et rerum primordia pandam,
 unde omnis natura creet res auctet alatque
 quove eadem rursum natura perempta resolvat,
 quae nos materiem et genitalia corpora rebus
 reddunda in ratione vocare et semina rerum
 appellare suemus et haec eadem usurpare
 corpora prima, quod ex illis sunt omnia primis.

50

55

60

Humana ante oculos foede cum vita iaceret
 in terris oppressa gravi sub religione
 quae caput a caeli regionibus ostendebat
 horribili super aspectu mortalibus instans,
 primum Graius homo mortalis tollere contra
 est oculos ausus primusque obsistere contra,
 quem neque fama deum nec fulmina nec minitanti
 murmure compressit caelum, sed eo magis acrem
 irritat animi virtutem, effringere ut arta
 naturae primus portarum claustra cupiret.
 ergo vivida vis animi pervicit, et extra
 processit longe flammantia moenia mundi

65

70

43 desse L: decesse O¹: id esse OQG 44-9 = il. 646-51 *secl. Marullus*,
 restituit auctore Bignone (Riv. Fil. 47, 423) Diels 44 omnis Q: omnes O
 46 semota Q: semotaque O ante 50 lacunam statuit Lachmann 50
 vacuas auris animumque sagacem schol. Veron. ad Verg. Georg. iii. 3: ut uacuas
 auris OQG; alii alia 58 rebus] rerum Bernays 66 tollere] tendere Nonius
 68 fama] fana Bentley 70 effringere ABL: confringere OQ: frangere O¹
 71 cupiret O¹: cuperet OQG

atque omne immensum peragravit mente animoque,
unde refert nobis victor quid possit oriri,
quid nequeat, finita potestas denique cuique
quanam sit ratione atque alte terminus haerens.
quare religio pedibus subiecta vicissim
obteritur, nos exaequat victoria caelo.

75

Illud in his rebus vereor, ne forte rearis
impia te rationis inire elementa viamque
indugredi sceleris. quod contra saepius illa
religio peperit scelerosa atque impia facta.

80

Aulide quo pacto Triviai virginis aram
Iphianassai turparunt sanguine foede
ductores Danaum delecti, prima virorum.

85

cui simul infula virgineos circumdata comptus
ex utraque pari malarum parte profusast,
et maestum simul ante aras adstare parentem
sensit et hunc propter ferrum celare ministros

90

aspectuque suo lacrimas effundere civis,
muta metu terram genibus summissa petebat.
nec miserae prodesse in tali tempore quibat
quod patrio princeps donarat nomine regem.

nam sublata virum manibus tremibundaque ad aras
deductast, non ut sollemni more sacrorum
perfecto posset claro comitari Hymenaeo,
sed casta incestu nubendi tempore in ipso

95

hostia concideret mactatu maesta parentis,
exitus ut classi felix faustusque daretur.
tantum religio potuit suadere malorum.

100

Tutemet a nobis iam quovis tempore vatum
terriloquis victus dictis desciscere quaeres.
quippe etenim quam multa tibi iam fingere possunt
somnia quae vitae rationes vertere possint

105

fortunasque tuas omnis turbare timore!
et merito. nam si certam finem esse viderent
aerumnarum homines, aliqua ratione valerent
religionibus atque minis obsistere vatum.

nunc ratio nulla est restandi, nulla facultas,
aeternas quoniam poenas in morte timendum.
ignoratur enim quae sit natura animai,
nata sit an contra nascentibus insinuetur,

110

74 omne O¹: omnem QQG
O: ac QG

77 quanam O¹: quantum QQ
83 atque

84 Triviai Priscianus: triuie at O: triuiat QG: triuiat ad O¹
85 Iphianassai O¹: Iphianassa QQ

95 aras O: aram QG
100 classi
102 quouuis O¹: quoduis QQG
104 iam O: me QG
possunt Marullus: possum QQ
111 timendum] timendumat Orelli

et simul intereat nobiscum morte dirempta
 an tenebras Orci visat vastasque lacunas 115
 an pecudes alias divinitus insinuet se,
 Ennius ut noster cecinit qui primus amoeno
 detulit ex Helicone perenni fronde coronam,
 per gentis Italas hominum quae clara clueret;
 etsi praeterea tamen esse Acherusia templa 120
 Ennius aeternis exponit versibus edens,
 quo neque permaneant animae neque corpora nostra,
 sed quaedam simulacra modis pallentia miris;
 unde sibi exortam semper florentis Homeri
 commemorat speciem lacrimas effundere salsas 125
 coepisse et rerum naturam expandere dictis.
 quapropter bene cum superis de rebus habenda
 nobis est ratio, solis lunaeque meatus
 qua fiant ratione, et qua vi quaeque gerantur
 in terris, tunc cum primis ratione sagaci 130
 unde anima atque animi constet natura videndum,
 et quae res nobis vigilantibus obvia mentis
 terrificet morbo adfectis somnoque sepultis,
 cernere uti videamur eos audireque coram,
 morte obita quorum tellus amplectitur ossa. 135

Nec me animi fallit Graiorum obscura reperta
 difficile inlustrare Latinis versibus esse,
 multa novis verbis praesertim cum sit agendum
 propter egestatem linguae et rerum novitatem;
 sed tua me virtus tamen et sperata voluptas 140
 suavis amicitiae quemvis efferre laborem
 suadet et inducit noctes vigilare serenas
 quaerentem dictis quibus et quo carmine demum
 clara tuae possim praepandere lumina menti,
 res quibus occultas penitus convisere possis. 145

Hunc igitur terrorem animi tenebrasque necessest
 non radii solis neque lucida tela diei
 discutiant, sed naturae species ratioque.
 principium cuius hinc nobis exordia sumet,
 nullam rem e nilo gigni divinitus unquam. 150
 quippe ita formido mortalis continet omnis,
 quod multa in terris fieri caeloque tuentur
 quorum operum causas nulla ratione videre
 possunt ac fieri divino numine rentur.

114 dirempta] perempta Creech 121 edens] idem Lachmann 122
 permaneant] permanent Politianus; perveniant Marullus 126 coepisse et
 Q: coepisset OQG 130 tunc] tum I 31 138 uerbis O: Q: versibus O: am. G
 141 efferre] sufferre Ital. 147 radii O: radiis QG

quas ob res ubi viderimus nil posse creari
de nilo, tum quod sequimur iam rectius inde
perspiciemus, et unde queat res quaeque creari
et quo quaeque modo fiant opera sine divum.

155 [156]
[157]
[158]
[155]

Nam si de nilo fierent, ex omnibu' rebus
omne genus nasci posset, nil semine egeret.

160

e mare primum homines, e terra posset oriri
squamigerum genus et volucres erumpere caelo;
armenta atque aliae pecudes, genus omne ferarum,
incerto partu culta ac deserta tenerent.

nec fructus idem arboribus constare solerent,
sed mutarentur, ferre omnes omnia possent.

165

quippe ubi non essent genitalia corpora cuique,
qui posset mater rebus consistere certa?

at nunc seminibus quia certis quaeque creantur,
inde enascitur atque oras in luminis exit

170

materies ubi inest cuiusque et corpora prima;
atque hac re nequeunt ex omnibus omnia gigni,
quod certis in rebus inest secreta facultas.

praeterea cur vere rosam, frumenta calore,
vitis autumnno fundi suadente videmus,

175

si non, certa suo quia tempore semina rerum
cum confluerunt, patefit quodcumque creatur,
dum tempestates adsunt et vivida tellus
tuto res teneras effert in luminis oras?

quod si de nilo fierent, subito exorerentur

180

incerto spatio atque alienis partibus anni,
quippe ubi nulla forent primordia quae genitali
concilio possent arceri tempore iniquo.

nec porro augendis rebus spatio foret usus
seminis ad coitum, si e nilo crescere possent.

185

nam fierent iuvenes subito ex infantibu' parvis
e terraque exorta repente arbusta salirent.

quorum nil fieri manifestum est, omnia quando
paulatim crescunt, ut par est semine certo,

crescentesque genus servant; ut noscere possis

190

155-8 hunc versuum ordinem restituit Marullus
OQG 160 nil Ital.: nihil O: ni nil Q: nihil G 157 et Marullus: ut
165 idem] isdem Woltjer 161 posset Q: possit O
enascitur O: nascitur Q 168 certa O¹: certa O: consisteret certa Q 170
uvae Pontanus 174 praeterea O: propterea QG 175 vitia]
oratu O: ora cantu QG 176 quia I 31: qui OQG 177 creatur O¹:
tesque (sc. res ad rebus 189 sic interpunxit Giussani 190 crescen-
resque Lachmann: crescunt atque Nencini: lacunam ante hunc versum
indicavit Munro in ed. min., postea inter verba est et semine (189): alii
alia

LIBER SEXTUS

CAPITVLA

- Ante 50. QVI PROCVRATIONEM DIS ATTRIBVIT MVNDI, SIBI IPSVM DE
DIS IMMORTALIBVS SOLLICITVDINES CONSTITVERE.
- " 96. DE TONITRV
- " 160. DE FVLGVRE
- " 204. IN NVBIBVS SEMINA IGNIS INESSE
- " 219. DE FVLGINE
- " 225. IGNIS EX FVLGINE NATVRA
- " 246. FVLMINA IN CRASSIORIBVS NVBIBVS ET ALTE GIGNI
- " 285. DE TONITRIBVS ET TERRAE MOTV
- " 357. AVTVMNO MAGIS FVLMINA ET TONITRVA FIERI
- " 451. DE NVBIBVS
- " 493. SPIRACVLA MVNDI
- " 495. DE IMBIBVS
- " 526. DE ARQVO
- " 535. DE TERRAE MOTV
- " 608. QVARE MARE MAIVS NON FIAT
- " 639. DE AETNA
- " 712. DE NILO FLVVIO
- " 738. DE LACV AVERNI
- " 749. CORNICES ATHENIS AD AEDem MINERVAE NON ESSE
- " 756. IN SYRIA QVADRIPEDES
- " 840. CVR AQVA IN PVTEIS FRIGIDIOR SIT AESTATE
- " 848. DE FONTE AD HAMMONIS
- " 879. IN AQVA TAEDAM ARDERE
- " 888. DE FONTE ARADI IN MARE
- " 906. DE LAPIDE MAGNETE
- " 921. FLVERE AB OMNIBVS REBVS
- " 936. RARAS RES OMNIS ESSE
- " 1090. PESTILENTIA VNDE CREATVR
- " 1138. DE PESTILENTIA ATHENIENSIVM

Capitula. Titulos confuso ordine in indicibus habent OQ, quos in fine libri V tribus columnis angustis coactum exscripsisse archetypi librarium monstravit Lachmann. In textu omnes em. Q sed spat. relicto. 50 (om. O nullo spat. relicto.) 160 FVLGORE Q 204 EMINET O; SEMINET Q IGNES OQ (IGNITA O) 225 (ET O) (FULMINIS O) 526 (ARQ O; ARCI O) 608 FIT O 749 CORNICIS OQ AD em. OQ 756 QVADRVPEDIS OQ 840 (AESTATE FRIGIDIO SIT O) 848 AMMONIS O 879 (AQVAM . . . ARDORE O) 888 (ARIDI O) 906 (om. sine spat. O) 921 (AB em. O) 936 (om. sine spat. O) 1138 tanquam titulum versus 1 habet O: em. Q.

quae memorare queam inter se singulariter apta.

saxa vides primum sola colescere calce.

glutine materies taurino iungitur una,

ut vitio venae tabularum saepius hiscant
quam laxare queant compages taurea vincla.

1070

vitigeni latices aquai fontibus audent

misceri, cum pix nequeat gravis et leve olivum.

purpureusque colos conchyli iungitur una

corpore cum lanae, dirimi qui non queat usquam,

1075

non si Neptuni fluctu renovare operam des,

non, mare si totum velit eluere omnibus undis.

denique non auro res aurum copulat una

aerique <aes> plumbo fit uti iungatur ab albo?

cetera iam quam multa licet reperire? quid ergo?

1080

nec tibi tam longis opus est ambagibus usquam,

nec me tam multam hic operam consumere par est,

sed breviter paucis praestat comprehendere multa.

quorum ita texturae ceciderunt mutua contra,

ut cava convenient plenae haec illius illa

1085

huiusque inter se, iunctura haec optima constat.

est etiam, quasi ut anellis hamisque plicata

inter se quaedam possint coplata teneri;

quod magis in lapide hoc fieri ferroque videtur.

Nunc ratio quae sit morbis aut unde repente

1090

mortiferam possit cladem conflare coorta

morbida vis hominum generi pecudumque catervis,

expediam. primum multarum semina rerum

esse supra docui quae sint vitalia nobis,

et contra quae sint morbo mortique necessessest

1095

multa volare. ea cum casu sunt forte coorta

et perturbarunt caelum, fit morbidus aer.

atque ea vis omnis morborum pestilitasque

aut extrinsecus ut nubes nebulaeque superne

per caelum veniunt, aut ipsa saepe coorta

1100

de terra surgunt, ubi putorem umida nactast

intempestivis pluviisque et solibus icta.

nonne vides etiam caeli novitate et aquarum

1067 singulariter apta l 3r: singulariter aptam OQU: singillariter (om. se) apta

Lachmann; sese uniter apta Müller

1068 vides Pontanus: uide OQU

colescere Lachmann: coolescere OQU: coalescere L

1069, 1074 una] uno

Lachmann 1074 colos Q: cholos O

1076 fluctu l 3r: fluctus OQU

1077

eluere Q¹: eiuerere QU: eiuerere O

1078 non auro res Faber: res auro O: non

res auro Q

1079 aerique aes Lambinus: aeraque OQ

1083 praestat Q:

restat O

1088 coplata] copulata O¹Q¹

1089 fieri l 3r: ferri OQU

1091

cladem Q¹: gradem O: cradem QU

1099 extrinsecus QU: intrinsecus O

1100 coorta] coortae Lachmann

temptari procul a patria quicumque domoque
adveniunt ideo quia longe discrepant res? 1105
nam quid Brittannis caelum differre putamus,
et quod in Aegypto est qua mundi claudicat axis,
quidve quod in Ponto est differre, et Gadibus atque
usque ad nigra virum percocto saecula colore?
quae cum quattuor inter se diversa videmus 1110
quattuor a ventis et caeli partibus esse,
tum color et facies hominum distare videntur
largiter et morbi generatim saecula tenere.
est elephas morbus qui propter flumina Nili
gignitur Aegypto in media neque praeterea usquam. 1115
Atthide temptantur gressus oculique in Achaeis
finibus. inde aliis alius locus est inimicus
partibus ac membris: varius concinnat id aer.
proinde ubi se caelum, quod nobis forte alienum,
commovet atque aer inimicus serpere coepit, 1120
ut nebula ac nubes paulatim repit et omne
qua graditur conturbat et immutare coactat;
fit quoque ut, in nostrum cum venit denique caelum,
corrumpat reddatque sui simile atque alienum.
haec igitur subito clades nova pestilitasque 1125
aut in aquas cadit aut fruges persidit in ipsas
aut alios hominum pastus pecudumque cibatus,
aut etiam suspensa manet vis aere in ipso
et, cum spirantes mixtas hinc ducimus auras,
illa quoque in corpus pariter sorbere necessest. 1130
consimili ratione venit bubus quoque saepe
pestilitas et iam pigris balantibus aegror.
nec refert utrum nos in loca deveniamus
nobis adversa et caeli mutemus amictum,
an caelum nobis ultro natura corruptum 1135
deferat aut aliquid quo non consuevimus uti,
quod nos adventu possit temptare recenti.
Haec ratio quondam morborum et mortifer aestus
finibus in Cecropis funestos reddidit agros
vastavitque vias, exhaustit civibus urbem. 1140

1106 Brittannis O: Brittanis Q: Brittanni Munro 1109 colore l 31:
calore OQU 1115 Aegypto l 31: Aegypta O: egypta Q 1119 alienum
O: aelenum OQU 1121 ut Pontanus: ue OQU 1122 graditur l 31:
graditus OQU conturbat l 31: conturbas O: cum turbas Q 1124
reddatque l 31: reddetque OQU 1132 iam pigris] lanigeris Vossius balan-
tibus l 31: calantibus OQU 1135 ultro Avancius: ultro OQ corruptum
l 31: corruptum OQ: coortum Lachmann: alienum Beniley 1138 mortifer
aestus Macrobius: mortiferae OQ: mortifera C: morti' fera Lachmann 1139
cecropis l 31: cecropit OQ: cecropiis O: finibu' Cecropiis Lambinus

nam penitus veniens Aegypti finibus ortus,
 aera permensus multum camposque natantis,
 incubuit tandem populo Pandionis omni.
 inde catervatim morbo mortique dabantur.
 principio caput incensum fervore gerebant 1145
 et duplicis oculos suffusa luce rubentis.
 sudabant etiam fauces intrinsecus atrae
 sanguine et ulceribus vocis via saepta coibat
 atque animi interpret manabat lingua cruore
 debilitata malis, motu gravis, aspera tactu. 1150
 inde ubi per fauces pectus complerat et ipsum
 morbida vis in cor maestum confluxerat aegris,
 omnia tum vero vitae claustra lababant.
 spiritus ore foras taetrum volvebat odorem,
 rancida quo perolent proiecta cadavera ritu. 1155
 atque animi prorsum vires totius <et> omne
 languebat corpus leti iam limine in ipso.
 intolerabilibusque malis erat anxius angor
 assidue comes et gemitu commixta querella.
 singultusque frequens noctem per saepe diemque 1160
 corripere assidue nervos et membra coactans
 dissolvebat eos, defessos ante, fatigans.
 nec nimio cuiquam posses ardore tueri
 corporis in summo summam fervere partem,
 sed potius tepidum manibus proponere tactum 1165
 et simul ulceribus quasi inustis omne rubere
 corpus, ut est per membra sacer dum diditur ignis.
 intima pars hominum vero flagrabat ad ossa,
 flagrabat stomacho flamma ut fornacibus intus.
 nil adeo posses cuiquam leve tenveque membris 1170
 vertere in utilitatem, at ventum et frigora semper.
 in fluvios partim gelidos ardentia morbo
 membra dabant nudum iacentes corpus in undas.
 multi praecipites lymphis putealibus alte 1178
 inciderunt ipso venientes ore patente: 1175 [1174]
 insedabiliter sitis arida, corpora mersans, [1175]

1141 ueniens Q¹: uenies OQ finibus ortus] finibu' morbus Lachmann
 1143 omni Marullus: omnem O: omne Q 1147 atrae] atro l 3r 1148
 ulceribus O¹: uiceribus O: uisceribus Q cohibat Macrobius: coibet OQU
 1150 malis O: magis Q tactu O¹: tacta OQU 1153 tum l 3r: tumtum
 OU: tutum Q 1156 et add. l 3r, tum post prorsum Wakefield 1165
 potius Marullus: iotius O: totius Q 1166 ulceribus O¹: ulceribus OQ inustis
 O¹: in ustis O: nustis QU 1167 dum] cum O¹ 1170 posses cuiquam] posset
 quicquam Lambinus 1171 vertere in Lambinus: uerteret OQU at Lachmann:
 ad OQ frigora l 3r: frigore OQU 1174 [1178] huc transposuit Naugerus
 lymphis l 3r: nimphis O: nymphis QU 1176 mersans O: inerrans Q: messans U

aequabat multum parvis umoribus imbrem. [1176]
 nec requies erat ulla mali: defessa iacebant [1177]
 corpora. mussabat tacito medicina timore,
 quippe patentia cum totiens ardentia morbis 1180
 lumina versarent oculorum expertia somno.
 multaque praeterea mortis tum signa dabantur,
 perturbata animi mens in maerore metuque,
 triste supercilium, furiosus vultus et acer,
 sollicitae porro plenaeque sonoris aures, 1185
 creber spiritus aut ingens raroque coortus,
 sudorisque madens per collum splendidus umor,
 tenuia sputa minuta, croci contacta colore
 salsaque, per fauces rauca vix edita tussi.
 in manibus vero nervi trahere et tremere artus 1190
 a pedibusque minutatim succedere frigus
 non dubitabat. item ad supremum denique tempus
 compressae nares, nasi primoris acumen
 tenve, cavati oculi, cava tempora, frigida pellis
 duraque, in ore iacens rictum, frons tenta tumebat. 1195
 nec nimio rigida post artus morte iacebant.
 octavoque fere candenti lumine solis
 aut etiam nona reddebant lampade vitam.
 quorum siquis, ut est, vitarat funera leti,
 ulceribus taetris et nigra proluvie alvi 1200
 posterius tamen hunc tabes letumque manebat,
 aut etiam multus capitis cum saepe dolore
 corruptus sanguis expletis naribus ibat:
 huc hominis totae vires corpusque fluebat.
 profluvium porro qui taetri sanguinis acre 1205
 exierat, tamen in nervos huic morbus et artus
 ibat et in partis genitalis corporis ipsas,
 et graviter partim metuentes limina leti
 vivebant ferro privati parte virili,
 et manibus sine nonnulli pedibusque manebant 1210
 in vita tamen, et perdebant lumina partim:
 usque adeo mortis metus his incesserat acer.

1178 mali *Macrobius*: mari *OQU* 1180 patentia *Q*: patientia *O* ardentia
 morbis] ac nuntia mortis *Lachmann*: praenuntia mortis *Housman* 1186
 spiritus *Macrobius*: spiritum *OQU* 1187 humor *Macrobius*: unum *OQU*
 1189 rauca] raucas *Macrobius* tussi *Marullus*: tusse *OQU*: tussis *Macrobius*
 1195 in ore iacens *Nonius*: inboretiaacet *O*: inoretiaacet *Q*: inhorrescens *Rutgers*: in
 ore trucei *Munro* rictum *Lambinus*: rectum *OQU*: rictu *Nonius* tume-
 bat *Heinsius*: mebat *OQ*: meabat *O*: manebat *Nonius*: minebat *Lambinus*
 1196 rigida] rigidi *Lachmann* 1199 ut est] vix *Lachmann*: ibei *Munro*:
 iam *Merrill* 1204 huc] hac *Faber* 1205 qui *Lambinus*: cul *OQU*
 1212 his *Mon.*: iis *OQU* incesserat *Lambinus*: incusserat *O*: incuserat *QU*

atque etiam quosdam cepere obliviam rerum
 cunctarum, neque se possent cognoscere ut ipsi.
 multaue humi cum inhumata iacerent corpora supra 1215
 corporibus, tamen alituum genus atque ferarum
 aut procul absiliebat, ut acrem exiret odorem,
 aut, ubi gustarat, languebat morte propinqua.
 nec tamen omnino temere illis solibus ulla
 comparebat avis, nec tristia saecula ferarum 1220
 exhibant silvis. languebant pleraque morbo
 et moriebantur. cum primis fida canum vis
 strata viis animam ponebat in omnibus aegre;
 extorquebat enim vitam vis morbida membris.
 incommitata rapi certabant funera vasta. 1225
 nec ratio remedi communis certa dabatur;
 nam quod ali dederat vitalis aeris auras
 volvere in ore licere et caeli templa tueri,
 hoc aliis erat exitio letumque parabat.

Illud in his rebus miserandum magnopere unum 1230
 verumnaabile erat, quod ubi se quisque videbat
 implicitum morbo, morti damnatus ut esset,
 deficiens animo maesto cum corde iacebat,
 funera respectans animam amittebat ibidem.
 quippe etenim nullo cessabant tempore apisci 1235
 ex aliis alios avidi contagia morbi,
 lanigeras tamquam pecudes et bucera saecula. [1245]
 idque vel in primis cumulabat funere funus. [1237]
 nam quicumque suos fugitabant visere ad aegros, [1238]
 vitae nimium cupidos mortisque timentis 1240 [1239]
 poenibat paulo post turpi morte malaque, [1240]
 desertos, opis expertis, incuria mactans. [1241]
 qui fuerant autem praesto, contagibus ibant [1242]
 atque labore, pudor quem tum cogebat obire [1243]
 blandaque lassorum vox mixta voce querellae. 1245 [1244]
 optimus hoc leti genus ergo quisque subibat.

*

inque aliis alium, populum sepelire suorum
 certantes: lacrimis lassi luctuque redibant;

1217 exiret *ed. Briziensis*: exciret *OQU*: exeiret *Lachmann* 1220 nec
 tristia *Macrobius*: nectia *O*: noctia *Q*: nec sortia *l 31*: nec noctibu' *Lambinus*
 1221 exhibant *QU*: exhibant *O* 1225 post 1246 transposuit *Lachmann* (qui cerne-
 bant *pro* certabant *scripsit*): item *edd. nonnulli*, lacunam post versum indicantes
 1227 ali] alis *Macrobius* 1228 tueri *O*: tui *OQ* 1234 amittebat
Q: imittebat *O* 1235 apisci *l 31*: apiscit *OQU* 1237 [1245] huc
 transposuit *Bentley* 1239 visere *l 31*: ut saere *O*: ut sere *QU* 1241
 poenibat *Turnebus*: poenibus et *O*: poenibus at *QU* 1246 * 1247 lacunam
 indicavit *Munro*

inde bonam partem in lectum maerore dabantur.
 nec poterat quisquam reperiri, quem neque morbus 1250
 nec mors nec luctus temptaret tempore tali.
 Praeterea iam pastor et armentarius omnis
 et robustus item curvi moderator aratri
 languebat, penitusque casa contrusa iacebant
 corpora paupertate et morbo dedita morti. 1255
 exanimis pueris super exanimata parentum
 corpora nonnumquam posses retroque videre
 matribus et patribus natos super edere vitam.
 nec minimam partem ex agris is maeror in urbem
 confluit, languens quem contulit agricolarum 1260
 copia conveniens ex omni morbida parte.
 omnia complebant loca tectaque; quo magis aestu
 confertos ita acervatim mors accumulabat.
 multa siti prostrata viam per proque voluta
 corpora silanos ad aquarum strata iacebant 1265
 interclusa anima nimia ab dulcedine aquarum,
 multaque per populi passim loca prompta viasque
 languida semanimo cum corpore membra videres
 horrida paedore et pannis cooperta perire
 corporis inlucie, pelli super ossibus una, 1270
 ulceribus taetris prope iam sordeque sepulta.
 omnia denique sancta deum delubra replebat
 corporibus mors exanimis onerataque passim
 cuncta cadaveribus caelestum templa manebant.
 hospitibus loca quae complebant aedituentes. 1275
 nec iam religio divum nec numina magni
 pendebantur enim: praesens dolor exsuperabat.
 nec mos ille sepulturae remanebat in urbe
 quo prius hic populus semper consuevit humari;
 perturbatus enim totus trepidabat, et unus 1280
 quisque suum pro re (compostum) maestus humabat.
 multaque (res) subita et paupertas horrida suasit.
 namque suos consanguineos aliena rogorum
 insuper exstructa ingenti clamore locabant
 subdebantque faces, multo cum sanguine saepe 1285
 rixantes potius quam corpora desererentur.

- 1249 in lectum *Marullus*: inuictum *OQU* 1250 morbus *I 31*: morbo *OQU*
 1251 tali *O¹*: tale *OU*: talei *Q*: talei *Lachmann* 1259 in maeror *Munro*:
 meroris *O*: maeroris *Q*: maeror *is Diels* 1260 languens) labes *Lachmann*
 1261 morbida *Q¹*: morbide *OQU* 1262 complebant *Lambinus*: condiebant
OQU aestu *Marullus*: aestus *O*: estus *Q*: astu *Lachmann*: artus *Merrill*
 1264 prostrata] protracta *Lachmann* 1265 strata] structa *Wakefield*
 iacebant *AB*: tacebant *OQU* 1270 pelli *Lachmann*: pellis *OQU* 1271
 ulceribus *Lambinus*: uiceribus *OQU*: uisceribus *O¹* sorde] sordi *Lambinus*
 1274 manebant *C*: manebat *O*: manebit *QU*: tenebat *Lachmann* 1279
 quo prius *QU*: huc pius *O* 1281 conpostum *add, Lachmann*: alii alia
 1282 res *add, C*: uis *I 31*: mors *Bernays* 1285 faces *I 31*: fauces *OQU*